

Nogle iagttagelser vedrørende de »sorte huse« paa Hebriderne.

Geografisk Tidsskrift, Bind 41 (1938)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/gto/gto_0041-PDF/gto_0041_69635.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=69635>

pdf genereret den : 22/5-2008

Nogle iagttagelser vedrørende de »sorte huse« paa Hebriderne.

Af Aa. H. Kampp.

I det 8. aarhundrede begyndte norske vikinger at gøre indfald paa Hebriderne, Skotlands vestligste Øer, og i det 9. aarhundrede slog mange nordmænd sig ned der, hvorefter øerne kom under den norske krone indtil 1266.

Intet under derfor, at nordisk kultur har gjort sig stærkt gældende, og da der først i de allerseneste aar er kommet en nogenlunde regelmæssig forbindelse i stand med „the mainland“, det egentlige Skotland, er der den dag i dag spor af nordisk paavirkning, der navnlig giver sig tydeligt til kende i en række stednavne og i den primitive husbygning.

Hvad denne sidste angaar, er vor tids standardværk skrevet af en dansker (*Age Roussell: Norse Building Customs in the Scottish Isles. Copenhagen and London 1934*).

Denne bog er ikke saa kendt her i landet, som den fortjener, for en stor del sikkert fordi den ikke er publiceret paa dansk og ikke er kommet i nogen serie af videnskabelige afhandlinger.

Der vil næppe gaa mange aar, før der ligefrem skal held til at finde blot eet eneste af Hebridernes primitive huse, som endnu er beboet; „Black Houses“, som de kaldes, bygges næppe mere og er i færd med at blive erstattet af „White Houses“, der i modsætning til den gamle hustype opfylder adskillige af tidens krav til hygiejne og bekvemmelighed.

Naar jeg derfor har været saa heldig at komme paa disse kanter, før „the Black Houses“ forsvinder, har jeg anset det for min pligt at yde mit beskedne bidrag til at belyse deres arkitektur, der viser saa nært slægtskab med de danske jernalderhuses.

Hvor nær „the Black Houses“ er ved helt at forsvinde som beboelseshuse faar man et levende indtryk af, hvis man ønsker at bese

dem indvendig: beboerne skammer sig ved at oplyse noget om, hvordan disse hyggelige, men i vore øjne fattige og uhygiejniske hytter er indrettet, giver ofte bevidst forkerte oplysninger og tillader meget nødigt, at man ser stuerne. Mod at tilbyde en passende overpris for et par hjemmestrikkede strømper lader vanskelighederne sig dog i enkelte tilfælde overvinde, og i de talrige forladte huse, som har faaet lov at staa ubenyttet og uberørt efter fraflytningen, er der efterladt et rigt studiemateriale (saa længe det varer, for et ubenyttet hus synker snart i grus). Paa grund af det mørke, der herskede i husene, viste det sig desværre umuligt at fotografere dem indvendig uden kunstig belysning, som jeg ikke havde medbragt materialer til, da hovedformaålet med mit besøg paa disse øer var af en ganske anden art.

Der findes flere typer paa disse gamle huse paa Hebriderne, efterhaanden dog næsten kun paa de ydre Hebrider (paa Skye findes de f. ex. overhovedet ikke mere). Og der er alle mulige overgange mellem „sorte“ og „hvide“ huse; man ser „Black Houses“ med bliktag, bræddegulv og store vinduer, og væggene er undertiden murede.

Som regel mangler endnu saavel have som udhus. Men selvom typen er gammel, er det enkelte hus næppe særlig gammelt; det bygges, som beskrevet nedenfor, ikke særlig solidt.

Det typiske „Black House“ er i virkeligheden funktionalistisk; det er strømliniet med sine afrundede hjørner, skraa vægge og mangel paa tagskæg, og i modsætning til træhusene paa de træløse Færøer er Hebriderne i det væsentlige selvforsynende med byggemateriale.

I de fleste af nutidens huse er grundplanen et rektangel, 3—4 m bredt og af forskellig længde, altid med langsiden mod vejen, altsaa i alle mulige retninger og i regelen delt i mindst 3 afdelinger, hvoraf det ene, ca. $\frac{2}{3}$ af hele rummet, er kostald, de to andre opholdsrum. Kostalden er skilt fra midterrummet ved en tværvæg af træ i murens højde (sjældent op til taget), tidligere ved en tyk stenmur, og en lignende trævæg skiller det midterste opholdsrum, „arnestuen“, fra soveværelset. Indgangsdøren fører lige ind i kostalden, hvorfra en dør eller blot døraabning i tværmuren fører til opholdsstuen. I nogle huse sidder indgangsdøren dog lige for tværmuren, og køerne gaar saa til den ene side, menneskene til den anden.

De ældste skillevægge var af græstørv, men det oprindelige hus var helt uden skillevægge, saa kvæg og mennesker levede i samme rum.

I denne type af huse er der ingen bagdør, og i de gamle typer

heller ikke vinduer i væggene (men derimod undertiden i taget). I adskillige af de gamle huse er der imidlertid i nyere tid sat vinduer; aabningen er ganske simpelt skaaret ud foroven i muren i hele dennes tykkelse, og selve vinduet er altid anbragt i murens inderste stenlag (se senere).

Ifølge *Thomas* (F. L. W. Thomas: On the primitive Dwellings and Hypogea of the outer Hebrides, Proceedings of the Society of

Fig. 1. Landsby af „Black Houses“ nær Butt of Lewis. Forrest „bothans“, hvis tredje længe dog er saa kort, at den ikke ses. Bemærk „the raven stick“ i alle de nærmeste huse, og trappen til højre for nærmeste dør. De to forreste blokke mangler vinduer i væggen, den tredje er moderniseret ved muret gavl med vinduer og skorsten i begge ender; den har antagelig kamin indvendig. Taget er af byghalm. Stenene, der holder taget, ligger ca. $\frac{1}{2}$ m fra murens overkant, hvor en kat ses i forgrunden paa den $\frac{1}{2}$ m brede „græsgang“. Mellem de to første husblokke ses en tørvestak, tilhøjre for vejen en anden. Ved hvert hus ligger en stenbunke til reparationer. „Hvide huse“ skimtes i baggrunden.

A „Black House“ village on Lewis.

Antiquaries of Scotland, Vol. VII, Edinburgh 1870) var dørene paa Hebriderne oprindelig dyrehuder eller straamaatter; nu er de naturligvis altid af træ. (I Danmark anvendtes trædør i hvert fald allerede i romersk jernalder, men paa den anden side har straadørene paa grund af træmangel været brugt i Vestjylland indtil for ganske nylig, dog næppe til yderdøre).

Huset opvarmes af et oftest centralt ildsted paa lergulvet i opholdsrummet. Over ilden findes sædvanligvis en aabning i taget, hvorigennem tørverøgen slipper ud; den mangler dog ofte i de ældste huse af denne type. Saa bliver røgen i huset naturligvis endnu

tykkere, men soden tætner eventuelle utætheder i taget, og mange steder er røghullet anbragt forneden i taget, netop for at røgen kan opfylde rummet under taget; efter et aars forløb ligner tækkehalmen lakrids. Samtidig har røgen unægtelig visse ulemper for de levende væseners respiration, men for det første holder den stadige ild luften i cirkulation, og for det andet maa man for lysets skyld næsten altid arbejde for aaben dør. Størstedelen af røgen holder

Fig. 2. Det forreste hus er moderniseret fornylig, idet der baade er vindau i taget (over døren) og i væggen. Bemærk trappen til murens græsklædte overkant mellem døren i forreste hus og hønen til venstre for faaret. Husene nr. 2 og 3, der begge var beboede, mangler saavel skorsten som vinduer i væggene. Taget paa de to forreste huse er byghalm, paa nr. 3 lyng, nr. 4 lysesiv. Stenene, der holder taget, ligger helt nede ved muren. I tørt vejr sover hønsene i den ydre vindueskarm.

„Black Houses“; number 2 and 3 very primitive.

sig dog naturligvis under taget, og en del trækker ud gennem utætheder i dette eller gennem den aabne dør. Under disse omstændigheder undrer det ikke, at de hjemmevævede varer (f. ex. Harris-tweed) lugter saa stærkt af tørverøg, hvortil ogsaa sorte dryp fra taget bidrager.

Karakteristisk er derfor ogsaa de mægtige tørvestakke, der ofte er adskilligt større end husene.

Adskillige huse, men ikke nær alle, har dog skorsten, der af *Macdonald* (James Macdonald: General View of the Agriculture of the Hebrides or Western Isles of Scotland, Edinburgh 1811) nævnes som noget nyt for hans tid, og som den gang, lige som vinduer i væggene, kun fandtes i nogle faa hytter paa Gigha.

Fastgjort til en hanebjælke (eller et spær, hvis ildstedet ikke er midt paa gulvet) naar en kæde ned til ilden og danner en krog til den trebenede jerngryde.

Gulvet i kostalden og opholdsrummet er af stampet jord (der ikke altid er ler), det første i reglen ca. $\frac{1}{2}$ m lavere end det sidste, idet husene næsten altid er bygget paa et saadant sted, at jordbunden har nu naturlig hældning ned mod kostalden. Kærne staar nogle steder bundet til kæppe i muren, men gaar dog oftest frit omkring i et lag gødning, som i vinterens løb vokser op i højde med stuegulvet. Om foraaet fjernes gødningen, dog ikke gennem døren, men endevæggen brydes ned, hvorfor en del af den ofte er bygget udelukkende af græstørv. Ogsaa asken fra ildstedet fjernes kun hvert foraar.

Indtil for ca. 60 aar siden var ogsaa svinehold almindeligt, men ved den tid kom en bedre forbindelse med Skotland i stand, og naar de unge mennesker kom hjem fra Skotland, kunde de ikke længere udholde stanken af svin i stuerne; i stedet for at bygge en særlig stald til dem, ophørte man med at holde svin. Til gengæld er fjerkrætallet steget, og hønsene gaar frit rundt i stuerne; de æder nu det køkkenaffald, der før gik til svinene.

Træ er jo sjældent paa Hebriderne, og tilførselen var navnlig tidligere knap, saa kun soveværelset har i nutiden undertiden bræddegulv.

Til væggen anvendes uforarbejdede moræneblokke, rullesten eller nedstyrtede blokke, der blot bliver stablet sammen, og murene kræver derfor en betydelig tykkelse for at blive solide nok. Hvis tagspærene nu skulde gaa ned til den yderste kant af muren, vilde det kræve tømmer af en længde, som tidligere næppe vilde kunne skaffes, og som endnu vilde fordyre hytten stærkt. Man hjælper sig derfor paa en snedig maade, som paa en gang er baade økonomisk og hensigtsmæssig under de givne naturforhold: murene er ca. $1\frac{1}{2}$ m tykke (og næppe 2 m høje) og bestaar af et ydre og et indre lag sten med et mellemrum, der er udfyldt af et lag jord eller grus og græstørv. Taget er anbragt paa eller sænket en lille smule ned i det inderste lag sten uden murlægte af nogen art, og regnvandet bliver saaledes ledet gennem gruslaget ned i jorden. Desuden holder denne lodrette fugtighedsopsuger huset tørt, og stenlaget indenfor virker med sit stillestaaende luftlag som en fortræffelig varmeisolator. Jordlaget hindrer de ofte voldsomme atlantiske storme i at trænge ind, og idet alle stenene i den indre del af muren er anbragt med den største flade ubetydeligt skraanende opad-indsad mod husets indre, hin-

dres vandet i at løbe gennem de aabne mellemrum mellem stenene ind i stuen.

Enkelte steder har jeg set selve det faste fjeld anvendt som yderste murlag paa den ene side, men det maa formodes at betyde, at saadanne huse i hvert fald ikke er helt tørre indvendig.

Døraabningen har murens fulde højde, og døren er anbragt i murens inderkant.

Loft mangler, men da taget skraaner forbavsende lidt trods det fugtige klima (vel af hensyn til stormen), er rummet under taget ikke særlig stort.

Da taget gaar fra indersiden af murene og efterlader en bred flade udvendig foroven paa muren, skaanes det derved til en vis grad, idet vinden ved at ramme muren drejes opad, hvor der altsaa ikke er noget tagskæg at tage fat i. Paa fladen vokser gerne frodigt græs, og ofte ser man faarene græsse eller børn og høns tumle sig der. En udvendig trappe af flade, fremspringende sten fører derop.

Taget er konstrueret af et system af bindter og lægter, bundet sammen med lyngreb. Et bindt bestaar af to spær, der skærer hinanden i en gaffel i tagrygningen, og en hanebjælke, *maide tarsuinn* bundet paa ca. halvvejs oppe. Den nederste ende af spæret er som nævnt oftest bygget solidt ind i stemmuren.

I tagrygningen ligger en lægte i den øverste vinkel mellem spærene. Paa spærenes ydersider er gerne tilbundet en øvre og en nedre lægte parallelt med tagrygningen. Paa tværs over den ligger de saakaldte *sparran*, der bestaar af lette grene, der ligger saa tæt sammen, at de kan give tilstrækkelig støtte for græstørv, der danner underlaget for tækkehalmen, som kan være mosebunke (*Deschampsia caespitosa*), lyng (*Calluna vulgaris* [*fraoich*] eller siv (*Juncus effusus*). Tækkehalmlaget er tykkest paa midten af spæret, hvorved taget bliver jævnt afrundet; det holdes fast med et net af vandrette og lodrette lyngreb, *siomen fraoich* (sammenlign de danske ord „sime“ (*Roussell*)), til hvilke der er bundet sten højst $\frac{1}{2}$ m over murens overkant.

Sine steder er byghalm anvendt til tag; saa undlader man ofte gren- og græstørvslagene, eller man bruger aviser i stedet! Straatag har været anvendt over hundrede aar; Macdonald (1811) oplyser, at man paa hans tid først fornylig var begyndt at anvende det, og at det endnu kun var paa øen Islay, og kun, hvor der ikke kunde skaffes lyng.

Naar taget har ligget nogle aar, tages halmen af og bruges som gødning.

Taget har valm, der ofte er stejlere end sideskraaningerne. Den

er dannet af et par spær i hvert hjørne, som støtter lægterne, og et midterspær, som gaar op gennem tækkehalmen. Den frie ende, som bruges til at fæste rebene ved, kaldes „the raven stick“, *maide fihich*.

Den her beskrevne hustype er almindelig f. ex. paa Lewis. Paa Harris f. ex. er der ofte et røghul, subsidiært en skorsten, i hver ende, svarende til et ildsted i soveværelset og et i det rum, der svarer til kostalden i den ovenfor beskrevne type, men som benyttes til køkken og opholdsstue. Midterrummet anvendes i reglen til forraadskammer, og kostalden findes ikke sjældent i et lille „Black House“ for sig.

En anden, vistnok ældre og mere indviklet konstruktion har de saakaldte *bothans*, en fra den beskrevne ret afvigende type, som endnu findes paa de ydre Hebrider. Et eksempel skal nævnes:

3 husblokke er bygget parallelt i længderetningen, saaledes at de to midterste mure er fælles (der er altsaa ialt 4 længdemure). Hver blok har sit eget tag. Om en saadan mur, der støtter to tag, skriver Roussell (1934): „.....A man interested in the technique of dwelling house building will set to work to find out how the drainage from the two adjoining roof surfaces on the middle wall has been managed — and will discover that it has not been managed at all; just as on the joined houses in Iceland, most of the roof water will run down into the core of the wall and make the wall inside the room damp and raw“

Efter de erfaringer, jeg har gjort i de ganske vist faa huse, jeg var inde i, og i overensstemmelse med udtalelser fra befolkningen selv, er væggene ogsaa i disse huse tørre¹⁾ af den nævnte aarsag.

Den forreste blok kaldes *fogalan*, rimeligvis efter det nordiske ord „for-skali“ (bislag, forhal); her drives hesten(e) ind i særlig slemt vejr. Hovedindgangen er i længdevæggen; til den ene side for denne er der stald, til den anden redskabsrum. Midterblokken er delt i kostald og opholdsværelser. Den bageste blok er delt i to dele: lige bag kostalden er lader; det andet rum, som man kommer ind i fra opholdsrummet, bruges til forskellige formaal, oftest dog til forraadskammer, hvis der ikke bor flere familier i husblokken. I nutiden undværer man ikke sjældent den bageste afdeling. I nordbo-bygderne paa Grønland laa beboelseshuset i flerlængede huse i hvert fald undertiden forrest. (Fra Nationalmusæets Arbejdsmark, 1938, S. 60. (Roussell)).

Det sovested, der hører „the Black Houses“ til, er en hylde i

¹⁾ Professor, dr. phil. G. Hatt, der har besøgt saadanne huse, har meddelt mig, at ogsaa han har fundet dem tørre.

væggen, saa kort, at en mand ikke kan ligge udstrakt, og der var da gerne en paa hver side af ildstedet og ofte en lignende i husets andre rum, endog i kostalden (*J. J. A. Worsaae: An Account of the Danes and Norwegians in England, Scotland and Ireland, London 1852*). I vore dage, hvor det er lettere at faa træ eller træsenge, er disse almindelige, men det er noget ret nyt. Bor der flere i huset, end sengene kan rumme, sover resten paa gulvet i et hjørne af stuen eller i laden, hvor en saadan findes. Derimod har sengesteder i kostalden næppe været brugt efter 1870 (Thomas).

Borde og stole er endnu næsten ukendte i „Black Houses“. Man sidder gerne ved ilden paa en bæk af træ, sten eller græstørv (cfr. de danske jernalderhuse).

Lidt fra de andre huse i landsbyen ligger en bygning, der udvendig ligner disse, men indvendig viser sig at være en korntørre-ovn. Døraabningen er nær ved langvæggens ene ende; lige indenfor denne er et ildsted, hvorfra en af sten overdækket kanal leder langs muren til en firkantet, knap 1 m høj stenbunke i den ene ende af rummet. I denne bunke er der en kedelformig fordybning, hvori røgkanalen munder. Naar ovnen bruges, lægges der pinde eller grene over aabningen, hvorover aksene anbringes.

Da jeg kun har set een tørreovn, nemlig i Koropie ved Butt of Lewis, Hebridernes nordligste landsby, tør jeg ikke udtale mig om, hvorvidt den altid ser ud som ovenfor beskrevet.

Endnu for 3—4 aar siden bestod hele landsbyer paa de ydre Hebrider udelukkende af „Black Houses“, men i de sidste 6—7 aar er der bygget mange „White Houses“. De bygges ofte i en række, nærmere ved gaden end de „sorte“, der faar lov at blive staaende, enten som aftægtsbolig, som stald eller til ingen nytte.

Overgangen fra „sort“ til „hvidt“ hus kan være meget brat. Ofte er en familie flyttet fra et jordhus uden skorstene og vinduer over i en moderne bolig med store vinduer, bræddegulv, badeværelse o. s. v. Men paa den anden har jeg ogsaa set en „Black House“-beboer behandle sin jord med motorplov.

SUMMARY

THE „BLACK HOUSES“ IN THE HEBRIDES.

This paper is meant as a contribution to the knowledge of the architecture of the „Black House“ in the Hebrides. To a certain extent it is

based on the literature already existing, but it attempts to put a few features in different light.

Other authors have shown that these houses are in many ways related to ancient Norse building customs.

I visited the Hebrides in the moist summer of 1938 — for quite other purposes — but I was much astonished to see that some inhabited “Black Houses”, into which I was allowed to enter, were quite dry inside in spite of the rain pouring down outside. According to my experience the same thing seems to be the case also in the type of houses where two parallel roofs are set upon the two stony sections of a middle wall. In this my opinion differs from that of R o u s s e l l (Aage Roussell: Norse Building Customs in the Scottish Isles. Copenhagen and London 1934).

I think that the “hearting” of earth and gravel and the sloping position of the stones forming the inner section of the wall may explain why the inside is dry, if my opinion that they are dry is right.
